

Зуєнко М. О.,

*кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри світової літератури
Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка*

МІФОПОЕТИЧНА ПАРАДИГМА ТВОРЕННЯ СВІТУ В ПОЕМІ «ВТРАЧЕНИЙ РАЙ» ДЖ. МІЛЬТОНА

Анотація. У статті досліджено міфопоетичну парадигму світотворення в поемі Дж. Мільтона «Втрачений рай», проаналізовано центральні просторові й часові міфологеми та висвітлено трансформацію барокового мотиву «світло в темряві» в контексті поеми.

Ключові слова: міфопоетична парадигма, міфологема, міфологічний мотив, міфологічний герой.

Постановка проблеми. Літературознавець Г.Дж.К. Грірсон називає Джона Мільтона одним із найкращих письменників Англії XVII ст., який писав свої твори на філософську й релігійну тематику [1, с. 15]. Поема «Втрачений рай» Дж. Мільтона, на думку Г.Дж.К. Грірсона, була написана як «виправдання ставлення Бога до людини» (“the ways of God to men”) [1, с. 16], що ґрунтується на теологічній доктрині “De Doctrina Christiana”. Усе, що зробив Дж. Мільтон, на думку літературознавця, – це створив неоміф, або ж висвітлив у новому ракурсі біблійний міф про гріхопадіння людини і спокуту гріха, чим і заповнив думки та уяву набожних англійських протестантів більше ніж на століття [1, с. 15]. Питання звернення Дж. Мільтона до біблійного, античного, «національного» міфів і механізми реміфологізації в поемі «Втрачений рай» були предметом дослідження Ч.Г. Осгуд, Л. Портер, К. Барроу, Г.Дж.К. Грірсон, В.М. Забалусва, А.М. Горбунова та ін. Проте висвітлення міфопоетичної парадигми англійської барокової літератури не вивчалось системно й не було предметом окремого наукової розвідки. Застосовуючи методологію дослідження, запропоновану в праці «Міф» Л. Коупа [2], міфопоетичний аналіз художнього твору передбачає виокремлення чотирьох основних міфологічних наративних стратегій або парадигм, наявність яких у тексті дає змогу стверджувати, що твір має міфопоетичний характер. Серед міфологічних наративних стратегій найбільш уживаними, на думку літературознавця, є створення світу, героя, визволення й родючості.

Авторитетною працею в сучасному мільтознавстві є монографія Ч. Гросвенора Осгудда «Класична міфологія в англійських поемах Дж. Мільтона». Учений вирізняє три способи залучення Дж. Мільтоном міфичного матеріалу: на поетичному рівні – алюзії на певний міфологічний матеріал вводяться через порівняння. Так, Едем у поемі «Втрачений рай» Дж. Мільтона порівнюється із міфологічним садом Ефіопії (або його називають Аббіссинія), садом гесперид, також в описі райського саду письменник звертається до образу Пана, Грацій [3, с. 16]. Алюзії на міфологічний сюжет створюються автором шляхом залучення до тексту античного концепту божественності задля створення власної художньої картини світу. Наприклад, у поемі «Втрачений рай» Дж. Мільтона космографія художнього твору базується як на біблійному, так і на грецькому міфах. Дві ранні давньогрецькі космології Дж. Мільтон поєднав і представив у своєму творі. Іншим способом залучення міфологічних алюзій у текст поеми Дж. Мільтона, на думку літературознавця, є описи природи, особливо світанку, заходу сонця, місячного сйва, ночі.

У сучасному кембриджському виданні «Вступ до літератури: критика й теорія» Е. Беннета, Н. Ройла [4] літературознавці розглядають концепт «Бог» у поемі Дж. Мільтона й наголошують на зміні акценту в інтерпретації цього художнього образу із суворого судді на великого людинолюбця.

У щоквартальному періодичному виданні “Milton Quarterly” пропонуються різні підходи до вивчення творчості Дж. Мільтона. Міфопоетичний аналіз дослідження поеми «Втрачений рай» Дж. Мільтона здійснюється літературознавцями на різних рівнях художнього твору, проте не був предметом окремого дослідження.

Метою статті є висвітлення міфопоетичної парадигми поеми «Втрачений рай» Дж. Мільтона та вивчення особливостей міфопоетичної системи твору.

Виклад основного матеріалу дослідження. У християнській традиції зразковою сім'єю вважався союз Ісуса Христа й церкви, де церква розглядалась як наречена Христа. Подібне поетичне висвітлення союзу церкви і Христа втілено в релігійній ліриці Дж. Донна, Дж. Герберта та ін. Ставлення Дж. Мільтона до церкви теж не було однозначним протягом усього життя. Дж. Мільтон був прихильником англійської церкви, тобто християнської протестантської церкви. Проте наприкінці життя він не відвідував жодну з церков і скасував удома традицію читати спільні молитви. Така ситуація повністю відповідала загальним політичним настроям у країні з 1640 по 1650-ті роки. Дж. Мільтон не розділяв думки більшості про те, що можна віднайти принагідно церкву, яка б відповідала внутрішнім переконанням, тому залишився сам на сам із Богом у своїх медитативних бесідах про сутність життя і смерті. Літературознавець Л. Портер стверджує, що Дж. Мільтон толерантно ставився до всіх видів релігії, окрім римо-католицької [5, с. 32]. За своїми переконаннями він належав до англійської церкви, тяжів до кальвінізму, а згодом до армініанізму. Дж. Мільтону імпонувала ідея про те, що людині Богом дарований вибір. Згідно з ученням голландського теолога Якоба Армінія, Бог може передбачити для людини два шляхи: добрий заради її спасіння та хибний, якщо вона піддається спокусі, за якою слідуватиме покарання. У III книзі «Втраченого раю» Дж. Мільтон зазначає, що між передбаченням Богом долі людини і її життєвим призначенням є відмінність. Так, Бог може передбачити шлях людини, її долю, проте своє призначення на землі й утвердження себе як мислячої істоти людина здійснюватиме самостійно, прокладаючи повсякчас тернистий шлях до Бога.

“If I foreknew,

Foreknowledge had no influence on their fault,

Which had no less proved certain unforeknown.

So without least impulse or shadow of fate,

Or aught by me immutably foreseen,

They trespass, authors to themselves in all,

Both what they judge and what they choose” [6, с. 204].

Укр. дослівно: Якщо я навіть знав наперед,

Передбачення не вплинуло на їхню провину.

І без передбачень це все одно
Здійснилось без найменшого поштовху чи й тіні впливу долі,
Хоч це ж було незмінно мною передбачено,
Вони переступили межі дозволеного, вони самі собі господарі
У всьому, що вони вирішують, і що обирають (тут і далі переклад наш – М. З.).

Дж. Мільтон поділяв твердження Св. Августина про те, що очевидна суперечність між Божим передбаченням і волею людини полягає в часовій площині, оскільки для Бога не існує вчора й завтра, а є лише вічне теперішнє. Для Нього майбутні події – це те, що вже зараз відбувається, але це не означає, що ці самі події відбуваються в реальному земному часі [5, с. 62].

Міфологічна наративна стратегія визволення актуалізується через образ Месії, Ісуса Христа. Почувши передбачення Бога-батька про гріхопадіння людини та її подальше покарання, Бог-син просить узяти на себе людський гріх і тим самим врятувати людину й землю. Дж. Мільтон у драматичному діалозі між Богом-батьком і Богом-сином (книга III) висвітлює провідну ідею твору, що полягає в Божому порятунку людини в ім'я людини та Божого милосердя:

“O thou in heaven and earth the only peace
Found out for mankind under wrath, O thou
My sole complacence! Well thou know'st how dear
To me are all my works; nor man the least,
Though last created, that for him I spare
Thee from my bosom and right hand, to save
By loosing thee a while, the whole race lost” [6, с. 209].
Укр. дослівно: О, ти, на небесах і на землі єдиний мир
Віднайдеши для людства, рятуючи їх від гніву. О, ти,
Моя утіхо! Ти добре знаєш, на скільки дорогі
Для мене усі мої створіння, і людина найбільше дорога,
Хоча й останньою її створив, заради неї я розлучусь
Із тобою, від моїх грудей і моєї правиці відлучу,
Щоб урятувати, втрачаючи тебе на деякий час,
Цілий загублений рід.

У «Християнській доктрині» Дж. Мільтон замислюється над питанням про те, чи міг би Бог-син стати заступником між людиною та Богом-батьком, якби був із Ним одним цілим. Святий дух (the Holy Spirit), на думку Дж. Мільтона, є нижчим за Бога-батька й Бога-сина. У поемі «Втрачений рай» Син і Дух зображуються як посланці Бога-батька на землю, бо Він же є сутністю і джерелом їхніх дій [5, с. 25].

Поема Дж. Мільтона «Втрачений рай» розпочинається із хвалебного вірша митця, у якому пояснюється, що в книзі йтиметься про початок і кінець усіх речей. Першим же у світобудові, згідно з Дж. Мільтоном, був рай, проте після гріхопадіння ангелів, які повстали проти Бога, Ісус Христос скинув із Небес до Пекла разом із їхнім очільником Сатаною, тоді ще не було створено землю.

У художній картині світу англійських письменників-метафізиків, у тому числі й у творчості Дж. Мільтона, Рай трактується як світло (фундаментальна барокова категорія) в метафізичному сенсі й природне світло. Наприклад, сад Едем як божественний простір, що має яскраве освітлення, духовне світло, реалізується разом із благодаттю божою, божим благословенням і внутрішнім світлом, яким променіє чиста душа, утілюється у внутрішньому пламені, що поєднує людську душу зі своїм Творцем за її земного життя й поза ним – у вічності. Пекло ж постає тьмяним, хаотичним простором, де навіки втрачені зв'язки всього суцього із Творцем.

За основу твору автор узяв біблійний міф про гріхопадіння людини. Дж. Мільтон по-своєму пояснює наслідки провини

перших людей. Адам і Єва порушили завіт Бога, але, зазнавши страждань і гонінь, вони більше відчували себе людьми, ніж тоді, коли сліпі духовно, покійно жили в раю. У поемі «Втрачений рай» Дж. Мільтон висловив своє розуміння людини, життя й самої історії. Письменник показав стихійність і суперечливість суспільного розвитку людства, драматизм пізнання ним вічних істин. Разом із тим він утверджував великі внутрішні можливості й духовну велич особистості. Адам і Єва зображуються митцем величними в ту хвилину, коли в передчутті трагічних змін, що очікують на них, гордо й самотньо протистоять усім силам Неба та Пекла.

На початку поеми людей зображено ідеальними постатями: Адам – утілення розуму й чоловічої гідності, Єва – утілення кохання й краси, однак у ході розвитку сюжету характер героїв змінюється: вони – герої зі складним духовним життям і драматичною долею.

У V книзі поеми «Втрачений рай» Дж. Мільтон висвітлює структуру ества Єви, від часу створення душа Єви є чистою, проте в ній є й багато нижчих сил, які підвладні Розуму:

“Best image of myself and dearer half,
The trouble of thy thoughts this night in sleep
Affects me equally; nor can I like
This uncouth dream – of evil sprung, I fear;
Yet evil whence? In thee can harbor none,
Created pure. But know that in the soul
Are many lesser faculties that serve
Reason as chief; among these Fancy next” [6, с. 252–253].
Укр. дослівно: Найкраща моя подоба, дорожча половинко,
Стурбували тебе думки цієї ночі, вони
Вплинули й на мене так само; Боюсь,
Що цей сон має зле джерело? Проте звідки зло?
У тобі воно не може знайти прихистку, ти створена чистою.
Але знай, що в душі є багато менших сил,
Що мають слугувати Розуму, серед них є Уява.

Так, Адам запевняє Єву, що сон, який був нав'язаний Сатаною, є лише результатом їхніх розмов напередодні. У давньогрецькій міфології Гіпноз, бог сну – брат бога Танатоса, покровителя царства мертвих. Тож у міфологічній свідомості межа між сном і смертю пролягає в позачасовості й небутті. Сатана через сон Єви проклав місточок і до смерті людського роду. Піддавшись спокусі, перші люди порушили заповіт Бога і скуштували заборонений плід, як покарання вони стали смертними.

За алегоричною традицією Святого Письма сад Едем асоціюється з двома постатями – Адамом і Євою, тобто сад Едем може бути спроектований на душу людини, де Адам є розумом, а Єва – пристрастю. Пристрасть у Платонівському вченні пояснюється як емоція. Емоційне переживання докволишніх подій власне не є негативним явищем, коли воно повністю підпорядковане розуму. Так, Адам, утішаючи Єву від нав'язаного їй сну, наголошує на тому, що душа її є чистою, хоча й містить у собі нижчі сили, першим серед яких є уява [6, с. 143].

Так, у «Християнській доктрині» Дж. Мільтон [5, с. 35] дає пораду читати і сприймати Святе письмо буквально, оскільки в Біблії показано, як Бог бажає, щоб його сприймали й до нього ставилися, бо в реальному світі серед смертних ніхто ніколи не бачив, яким є Бог-батько насправді. Разом із тим у Біблії про Бога сказано людською мовою, тому про самого Бога Дж. Мільтон пише послуговуючись загальноживаною англійською лексикою. Дж. Мільтон описує розмову архангелів із людьми мовою людей. Архангел Рафаїл у розмові з Адамом увиразнює думку про те,

що повсякденна реальність виходить за межі того, що ми можемо уявити.

У художньому просторі поеми водночас співіснують герої із біблійного, античного міфів та історичні постаті. Так, італійський учений Галілео Галілей споглядає крізь оптичне скло за пересуванням Сатани по небосхилу: «Ще Вельзевул замовкнути не встиг, / Як Сатана до берега вже рушив, / Закинувши на спину круглий щит (...) Чий диск крізь скло оптичне розглядав/ Тосканський вчений з висоти Ф'єзоли» [7, с. 139].

У художньому просторі поеми чітко окреслені межі Раю, Пекла та земного світу людини. Центральним художнім топосом є сад Едем. Кольори і світло, які наповнюють сад Едем, марніють під час зображення митцем картин воєн і лихоліть на землі, проте світло не зникає із життя людей і в драматичний час. Так, у кінці XII книги говориться про те, що Адам і Єва дізнаються про те, що Бог назавжди залишив для них «путівник», дарував тернистий шлях до спасіння, адже тепер рай знаходиться зовсім поруч, він – у душі кожного (“a paradise within” – укр. рай усередині). Пекло в художній картині світу поеми постає в мороці, рай – світлий, сповнений божої благодаті, колористика землі залежить від людини, власне від її вміння розподілити роль темряви і світла у своєму житті. Через світло душі людина може прокласти місточок для спілкування з Богом, а отже, і зробити осяйним довколишній світ.

Згідно з концепцією митця, у світі існує абсолютний, непізнаний Бог. Бог скеровує життя людства. Однак Дж. Мільтон, на відміну від середньовічних митців, показав, що людина, хоча й залежить від волі Бога, має власну волю. У неї є право на самостійні вчинки, на помилки, право знати, хто вона є у світі, що таке свобода, пізнання, життя, кохання, щастя. Людина в англійського поета – уже не іграшка в руках Бога й долі. Вона сама обирає своє життя, обираючи нелегкий шлях пошуку істини. Коли Сатана спокушає перших людей, він говорить їм, що вони ніколи не зрозуміють життя, якщо не дізнаються про смерть, ніколи не знатимуть ціни щастю, якщо не пізнають страждань, тобто ніколи не стануть людьми, якщо не будуть мати права на власний вибір.

У поемах «Втрачений рай» і «Повернений рай» Дж. Мільтона репрезентовано чотири основні міфологічні стратегії, наявність яких, згідно із припущенням Л. Коупа [2], є достатньою, щоб стверджувати, що Дж. Мільтон є міфотворцем. У книзі «Втрачений рай» найбільш виразними є міфологічні парадигми творення й порятунку, тоді як у «Поверненому раю» домінуючими є міфологічні парадигми родючості і героя, тобто героїчне воскресіння Ісуса Христа заради спасіння людського роду від печаті смертного гріха.

Міфопоетичні парадигми творення й порятунку в поемі Дж. Мільтона «Втрачений рай» увиразнюють зміщення художнього часопростору із зовнішнього світу (Небеса, Рай, Пекло, Хаос) до внутрішнього (внутрішній світ людини розкривається у вигляді місця боротьби добра та зла). Художній час теж зміщується в поемі із теперішнього до минулого й майбутнього. Так, архангел Гавриїл зустрічається з Адамом і Своєю, розповідає їм про минулі події, зокрема про повстання Сатани і його армії проти Бога, теперішній час у поемі – це події в Едемі. Проте світова вісь – сад Едем, із якого виганяє Бог Адама та Єву, не зникає назавжди, вона «трансформується» в позачасовості й змінює свої координати із зовнішнього світу на внутрішній світ людини, локалізується в її душі. Шлях до сакрального простору кожна людина мусить віднайти своїм серцем, зосередив-

шись на розмові з Богом, смиренно спокутуючи гріхи, віднайти рай поблизу, який знаходиться в душі кожної божої істоти. Тобто, людина за милістю Божою сама стає носієм божественного саду, але людина – вільна у своїх діях, і може сама віднайти в собі сили, щоб пізнати шлях до цього саду, спершу віднайшовши світло всередині себе, позбавившись усього лихого, самотужки протистояти дияволу. Метафора «світло в темряві» виникає в добу бароко й пов'язана із внутрішнім світлом людини, яка крізь земні терени смутку і сум'яття відкриває Божественне світло й отримує омріяне місце в Раю.

Літературознавець Л. Портер наголошує на тому факті, що все своє життя Дж. Мільтон був прихильником Платонівської доктрини, за якою все на землі – лише копія того, що вже існувало в іншому світі. Християнство для нього було абсолютною правдою, тоді як класичні міфи були символами або алегорією моральної правди. Разом із тим дослідниця увиразнює думку про те, що той, хто змалку залюбувався читанням «Енеїди» Вергілія або «Метаморфозами» Овідія, не може відмовитися від цих оповідей і знає їх так само добре, як і Біблію. Немає сумніву в тому, що класичні міфи мали велике значення для Дж. Мільтона [5, с. 154].

Висновки. Отже, Дж. Мільтон у поемі «Втрачений рай» розгортає дві провідні міфопоетичні парадигми – про творення світу й визволення. Митець створює власний космогонічний міф, усвідомлюючи, що Пекло було створено раніше за Рай, а Небеса оточені Хаосом. Основне завдання людини за наказом Бога полягає в тому, щоб протистояти Злу: не з'їсти заборонений плід, не переступити межі дозволеного. Проте земля людей знаходиться відносно недалеко від Пекла, оскільки після гріхопадіння людини діти Сатани з легкістю перекидають місток від Пекла до землі. Тож перед людиною відкриваються нові виклики: як лишитися добрим і не стати частиною зла. Ключем до Едему є гармонія розуму й пристрасті. Проте віра, любов і особиста мужність Ісуса Христа за довго до гріхопадіння людини, за задумом митця, рятує людський рід від загибелі й дарує надію на спасіння. Вивчення міфопоетичних парадигм світотворення та порятунку в поемі «Втрачений рай» Дж. Мільтона дає змогу по-новому сформулювати головну ідею твору, яка полягає в тому, щоб дати людству істинне розуміння справжнього масштабу подій сьогодення, а завданням людини визначає одвічний пошук гармонії із наявною життєвою ситуацією.

Надалі планується дослідити міфопоетичну парадигму світотворення на прикладі поеми «Повернений рай», п'єси-маски «Комос», висвітлити ключові часопросторові міфологеми та їхню роль у розкритті провідної ідеї творчості Дж. Мільтона.

Література:

1. Grierson H.J.C. Metaphysical lyrics and Poems of the Seventeenth Century, Donne to Butler / Sir Herbert John Clifford Grierson. – Oxford: The Clarendon Press, 1921. – 313 p.
2. Coupe L. Myth / L. Coupe. – Abingdon: Routledge, 2009. – 230 p.
3. Osgood Ch.G. The Classical Mythology of Milton's English Poems / Ch.G. Osgood. – New York: Henry Holt and Company, 1900. – 113 p.
4. Bennett A. An Introduction to Literature, Criticism, Theory / A. Bennett, N. Royle. – New York: Routledge, 2014. – 365 p.
5. Potter L. A Preface to Milton / L. Potter. – Essex: Pearson Education Ltd., 1986. – 182 p.
6. Milton J. The Complete English Poems / J. Milton; ed. by G. Campbell. – London: David Campbell Publishers Ltd., 1992. – 620 p.
7. Мільтон Дж. Втрачений рай (Уривок) / Дж. Мільтон; пер. з англ. М. Пилипінського // Всесвіт. – 1976. – № 3. – С. 138–141.

Зуенко М. А. Мифопоэтическая парадигма создания мира в поэме «Потерянный рай» Дж. Мильтона

Аннотация. В статье исследована мифопоэтическая парадигма создания мира в поэме Дж. Мильтона «Потерянный рай», проанализированы центральные пространственные и временные мифологемы и рассмотрена трансформация барочного мотива «свет во тьме» в контексте поэмы.

Ключевые слова: мифопоэтическая парадигма, мифологема, мифологический мотив, мифологический герой.

Zuyenko M. The Mythopoeic Paradigm of World Creation in J. Milton's "Paradise Lost"

Summary. The article deals with the analysis of the mythopoeic paradigm of world creation in J. Milton's poem "Paradise Lost", the central mythological elements of space and time are studied; the transformation of baroque motif "the light within darkness" has been revealed.

Key words: mythopoeic paradigm, mythological element, mythological motif, mythological character.